

SANT FELIUET DE VILAMILANS. Ara paleocristiana. Foto: Josep M. Masagué, 2008

unides, tan sols, per l'eix de les campanes. La porta és al lateral de migdia, amb arc de mig punt adovellat. Són interessants les tres finestres de la nau, d'una esqueixada i amb l'arc fet d'una sola pedra, en la qual s'hi van marcar unes ratlles per simular les dovelles. Al mur de ponent hi ha una part amb les pedres posades en forma d'espina de peix i al lloc on s'ajunten la

façana de migdia i l'absis principal hi ha una pedra, molt gastada amb el relleu d'un animal (s'ha dit que podria ser un talp). Segons la Catalunya Romànica és un edifici del segle X, amb alguns elements datats al segle XI, com ara les finestres d'arc monolític i modificacions importants del segle XII. La Capella sud és una obra molt posterior.

Lluís Fernández

BIBLIOGRAFIA

Relacionem únicament les publicacions més recents, on es pot trobar una àmplia bibliografia de cada conjunt.

BARÓ, R; CANYAMERES, E; COLL, JM; MASAGUÉ, JM; ROIG, J; TORRAS, S. *L'església de Sant Julià d'Altura*. Quaderns de patrimoni IX, Sabadell, 2006.

FERNÁNDEZ LLUÍS. *Itineraris pel rodal de Sabadell*. Sabadell, 2004.

MASAGUÉ, JOSEP M. *Església de Sant Vicenç de Jonqueres*. Sabadell, 1995.

RIBÉ, GENÍS. *La Capella de Sant Nicolau*. Quaderns de patrimoni II, Sabadell, 1995.

ROIG ALBERT i ROIG, JORDI / ARRAGO. *L'ermita de Sant Iscle i Santa Victòria i l'Hostatgeria de la Salut. Estudi de paraments*. Sabadell, 2003.

MAURI, ALFRED. *L'església de Sant Pau de Riu-sec*. Quaderns de patrimoni III, Sabadell, 1996.

FUGUET i SANS, JORDI. *Sant Pau de Riu-sec: priorat hospitaler i possible establiment temple...* a Revista Arraona núm. 27, Sabadell, 2003.

MASAGUÉ JOSEP M. i ROIG, ALBERT a *Catalunya Romànica*, volum XVIII Vallès Occidental. Sabadell ps. 149 a 158 i Sant Quirze p. 212.

AGRAÏMENTS

A Pere Mañé, Josep M. Masagué i Albert Roig per les seves informacions.

AMICS DE L'ART ROMÀNIC DE SABADELL

Núm. 72

20 de gener de 2008

VALLÈS OCCIDENTAL

SANT JULIÀ D'ALTURA

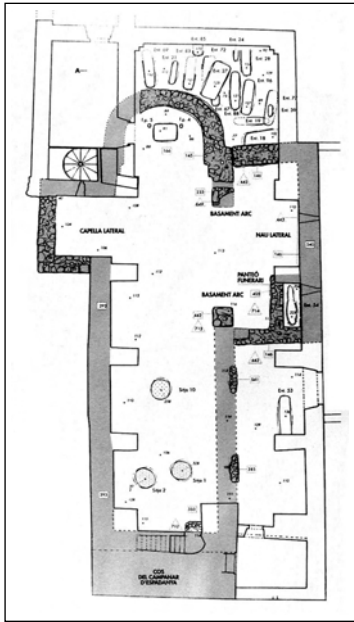
L'església de Sant Julià d'Altura és a tocar del km 4 de la carretera de Sabadell a Matadepera, al centre d'una parròquia rural, documentada des del 1066, la major part de la qual pertanyia a l'antic terme de Sant Pere de Terrassa, i el sector nord, al de Castellar del Vallès. L'any 1904 es varen repartir les terres que corresponien a Sant Pere entre els termes veïns, de tal manera que Sabadell en té la major part, Terrassa la resta i Matadepera, un bocí. Castellar manté la seva part.

Les masies que la formaven i que encara avui perviuen són: Can Sales, Ca n'Amella, Ca n'Argelaguet, Ca n'Ustrell, Can Barba, Can Bonvilar, Mas Canals, torre Berardo (Castellarnau), Can Llong, Can Gambús, Can Coniller, Can Figueres, Can Font, Ca n'Avellaneda, Can Messeguer, Ribatallada, Can Deu i Ca n'Oriac. Terres d'aquestes dues últimes constitueixen avui part de la ciutat de Sabadell.

L'església va deixar d'exercir funcions parroquials fa uns 50 anys, en traslladar-se al Sagrat Cor de Ca n'Oriac.

Segons es desprèn de les últimes excavacions arqueològiques (1999), a Sant Julià havia d'haver-hi una primitiva església preromànica, de la qual no se n'ha trobat cap vestigi. Això ho fa suposar la troballa d'un cementiri d'aquesta època.

Del que sí que hi ha restes és del temple romànic dels segles XI-XIII, que era d'una sola nau, capçada per un absis semicircular i que tenia un

SANT JULIÀ D'ALTURA. Planta de l'edifici ampliat durant els segles XIII-XIV, publicada a *Quaderns de patrimoni IX*, pg. 53 (Roig, J. Vegeu bibliografia al final)

campanaret de torre de planta trapezoidal, adossat al mur nord, al punt on començava l'absis. L'amplada d'aquesta església era idèntica a la de l'actual campanar. Se'n conserva el mur del sector nord, fins a una alçada de 6,5 m., el qual forma part de l'església actual.

Posteriorment (segles XIII-XIV) es reformà l'església romànica. Se suprimí el campanaret i se substituï per una capella lateral, de la qual es conserva una finestra d'un biaix i l'arrencada de la volta de canó que la cobria. Part de la façana sud s'amplià i perdura avui tancant part de l'església actual. Es reconeix perquè té dues finestres similars a l'esmentada (costat dret del portal). I la tercera part de la reforma consistí en l'edificació d'un aparatós cos adossat a la cara oest, capçat per un campanar d'espadanya de dos ulls, sota els quals hi ha una altra finestreta similar a les anteriors. Aquest cos

també és visible avui ja que forma part del campanar actual, per sota del cos de vuit cares. Observant amb atenció fins i tot es poden veure, reomplerts, els ulls de l'espadanya.

A partir d'aquí, en ple gòtic es transformà el campanar d'espadanya en un de torre i es cobrí. Al mateix temps es devia fer un portal nou. Finalment, entre 1611 i 1616 es reforma l'església. Se li dona l'aparença actual renaixentista-barroca, amb el cimbori de cúpula i s'instal·la, amb poca traça, el portal gòtic. El 1693 es completa amb la construcció de la part alta del campanar de vuit cares. Finalment, el 1860, s'adossà el cos de la rectoria, darrere l'absis.

Una incògnita persisteix per nosaltres a Sant Julià. L'estranya base del campanar, molt ample i de carreus diferents de la resta del mur. S'havia especulat que fos part d'un monument funerari romà. A les excavacions de l'església no s'ha trobat res que ho confirmés. Pensem, però que no es pot descartar la hipòtesi fins que no s'hagi fet una prospecció de la base del campanar i una excavació a l'entorn, ja que les que es van fer són força allunyades d'aquest punt.

Es creu que va ser construïda en terres d'una vil·la romana que era en un encreuament de camins molt important: la via romana de Cadis a Roma i la que unia Barcelona, Sant Cugat i Terrassa.

Sant Feliuet, abans de 1949 era un corral on es guardava el ramat. Aquest any va ser restaurada pels esposos Feliu Barnola i Maria Dolors Vallribera, propietaris de la gran finca formada per les hisendes de Can Viver de la Serra, Can Ferran i Can Barata, a la qual pertanyia l'església. Actualment, per disposició testamentària del matrimoni, ha retornat al bisbat. Durant les obres es va descobrir una ara paleocristiana que data dels segles V o VI, de la qual s'ha dit que és un exemplar dels més interessants de l'occident cristià. Per les inscripcions se sap que va ser aprofitada de nou el segle X.

La primera referència històrica comprovada data del 986 en un document on se l'anomena "l'església de Sant Feliu que és a la vila de Milans". Aquesta o un altre edifici havia d'existir, però, molt abans, ja que així ho testimonia l'ara. Es pot dir, per tant, que és un dels primers centres de culte cristià del Vallès. Fins al segle XV va ser una de les cinc parròquies de Sant Cugat. El despoblament posterior, produït per les grans epidèmies de pesta, va fer que el 1436 s'integrés a la parròquia de Sant Quirze com a sufragània. A la segona meitat del segle passat va passar a ser capella pública i, l'any 1939, a dependre de la parròquia de les Fonts de Terrassa, any en què es va crear.

És una esglesiola de creu llatina amb nau rectangular amb volta de canó seguit reconstruïda, i absis gairebé rectangular. També són rectangulars els dos absis laterals, que conformen el braç de la creu. Són, però de plantes diferents i el de la cara nord és semicircular per la part de dins i amb volta de quart d'esfera, mentre que l'altre, l'interior és rectangular amb volta de canó seguit. El campanar és d'espadanya sense cobrir, amb dues obertures

SANT FELIUET DE VILAMILANS. Foto: LFL.

De romànic, probablement del segle XI, hi ha una nau més curta que l'actual, rectangular, amb dues finestres de mig punt i de doble esqueixada al mur sud i una al nord. És capçada per un absis semicircular, Té el portal al sud i una altra porta al mur nord, que probablement donava a unes altres dependències. El campanar, si més no una part, és de la mateixa època, i de planta quadrada.

SANT PAU DE RIU-SEC. Estructura localitzada a l'absis durant les excavacions realitzades per A.Roig. (juliol de 1984). Foto: LFL.

A la meitat del segle XII hi va haver unes obres significatives. Es va ampliar la nau pel sector de ponent, es va construir una volta apuntada i es va completar o refer la part alta del campanar. A la nova façana s'hi va construir un nou portal i s'hi va col·locar una finestra geminada al damunt, que, perquè no, podria procedir de l'antiga construcció.

Finalment el 1798, segons podem veure a la façana, es va construir una rectoria adossada a la cara nord de l'església, i es va canviar la porta de la rectoria, es tapiaren finestres, es construïu un cor i una capella lateral, entre moltes altres modificacions, i posteriorment es construïu un retaule, que va ser destruït durant la guerra civil, del qual se'n conserva una fotografia.

El nostre consoci Albert Roig i el seu equip hi han fet les últimes excavacions, que segons sembla, donaran força llum en el coneixement de la tipologia d'enterraments dels templers. D'altra banda no se'ls ha permès d'excavar els nous vestigis romans apareguts. Una decisió absurda que lamentem.

SANT FELIUET DE VILAMILANS

Ermita situada a l'extrem occidental del terme de Sant Quirze del Vallès, just al límit del terme amb Rubí. Dista 5 km de Sant Quirze i tan sols tres de Rubí. Sota mateix de l'ermita es creuen la carretera de Sabadell a Rubí i l'autopista dels túnels de Vallvidrera.

SANT VICENÇ DE VERDERS

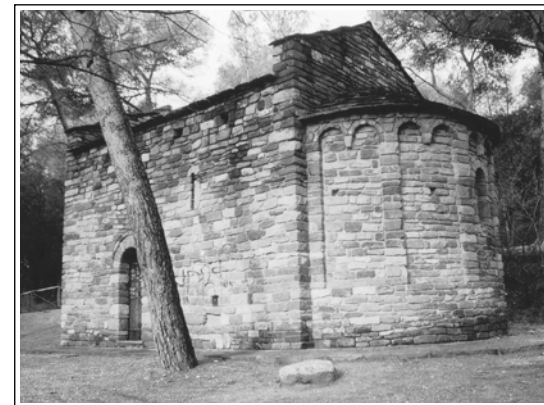
Situada al darrere de la masia de Can Deu. És una església que és "a" Sabadell però no és "de" Sabadell. Originàriament era situada al sud del terme municipal de Santa Maria de Corcó (Osona), a sota mateix del monestir de Sant Pere de Casserres i al costat del mas Verdors. Se la coneixia, també, per Sant Vicenç Sarriera.

Era un edifici romànic construït a la fi del segle XI. Al segle XII figura com a parròquia. El despoblament de l'indret va fer que s'hi abandonés el culte. Al final del segle XVII els propietaris del mas Verdors la utilitzaren com a habitatge i més tard com a pallissa.

En construir l'embassament de Sau es negà l'indret. L'any 1974, aprofitant el baix nivell de les aigües del pantà, com a conseqüència d'una gran sequera, va ser desmuntada gairebé tota i reconstruïda a Can Deu, tal com la veiem avui.

Les obres les va fer, amb l'ajut econòmic de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, el servei de catalogació i conservació de monuments de la Diputació de Barcelona i pel que sembla no gaire bé ja que a la Catalunya Romànica hi llegim que "va ser reconstruïda amb bona voluntat, però amb mala organització (...) només s'hi traslladà una part dels carreus, amb la qual cosa hom pot dir que hi ha dos Sant Vicenç Sarriera. Al lloc original, submergit en el pantà, resta encara la part inferior dels murs".

Sant Vicenç de Verdors és un bon exemple de les capelles rurals romàniques del segle XI. És d'una sola nau, amb absis semicircular decorat amb arquets cecs o decoració llombarda i una finestra central de doble esqueixada. Té una porta a la façana de migdia i una altra a la de ponent, ambdues amb arc de mig punt. La volta és de canó, reforçada per un arc toral. La teulada és de lloses. Originàriament era de teules, excepte l'absis que era de lloses.

SANT VICENÇ DE VERDORS. Foto: LFL 1996.

SANT VICENÇ DE JONQUERES

Situada al nord de Sabadell, arran de riu Ripoll. El vial que hi condueix parteix de la carretera de Sabadell a Prats de Lluçanès, al quilòmetre 2,150m.

El primer document on s'esmenta Jonquieres és de l'any 973. El 1017 apareix com a parròquia i abraçava els actuals barris de la Creu Alta, Hostafrancs, Can Feu, Can Rull, la Concòrdia, Torreguitart, Can Puiggener, el Torrent del Capellà, gran part de l'actual parròquia de la Puríssima i les masies de Can Garriga, Can Moragues, Can Vilar, Togores, la Torre del Canonge, Can Manent i Can Domènec. Sempre gràcies als documents, se sap, també, que l'any 1214 s'hi van instal·lar unes monges benetes que posteriorment es passaren a l'orde de la Fe i més tard a la de Santiago. Entre l'any 1269 i el 1298 el monestir es traslladà als afores de Barcelona,

SANT VICENÇ DE JONQUERES. Foto: LFL. 1996.

i continuà amb el mateix nom. Més tard el carrer que hi menava se l'anomenà carrer de Jonquieres; l'església quedà una altra vegada únicament com a parròquia. Des del punt de vista religiós depenia del bisbat de Barcelona, però civilment, de Terrassa. L'any 1562 el terme de Terrassa es dividí i Jon-

quieres, com Sant Julià d'Alta, passà a ser una de les set parròquies de la Universitat Forana de Sant Pere de Terrassa. El 1852 la parròquia perdé part del terme (fins a l'actual ronda de Zamenhof), que passà a ser de Sabadell. I el 1904 perdé tota l'autonomia en ser-hi agregada la resta.

L'any 1889 es varen vendre les terres de conreu i la rectoria vella. Amb els diners obtinguts es construí una nova església a la Creu Alta, on es traslladà el rector, totes les pertinences del temple i la parròquia. Les restes òssies del cementiri es traslladaren al de Sabadell l'any 1944. Com a conseqüència de l'abandonament i del pillatge, l'edifici es degradà de tal manera que quedà totalment sense teulada i amb algunes parets enrunades. L'any 1982 es rehabilità, es degradà de nou i després d'una nova rehabili-

SANT PAU DE RIU-SEC

Església situada al sud oest de Sabadell, a sota del camp d'Aviació entre el riu Sec i l'autopista de Barcelona a Manresa. Les seves terres, fins avui extensos camps de cereals, a banda i banda de l'autopista, són en procés d'urbanització per transformar-les en un polígon industrial.

La documentació ens diu que el lloc de Riu-sec ja existia al segle X i ens dóna els límits parroquials del 1054. Hi ha historiadors que creuen que a mitjan segle XII era una comanda templera de Palau-solità. Altres afirmen que ho era però de Barberà. La Quadra de Sant Pau de Riu-sec va ser un territori autònom que no es va annexionar a Sabadell fins l'any 1471. L'església era parroquial fins el 1851, en què una part es va unir a la de Sant Fèlix. Totes les seves pertinències, així com la imatge de la Mare de Déu de Riu-sec del segle XVII, varen passar a la parròquia de la Puríssima 17 anys més tard. El 1900 l'heretat de Riu-sec, passà a mans particulars (família Estrada) fins que el 1925 l'adquirí la família Marçal, fundadors de la Granja Sant Pau. Inclouia la masia anomenada la Torre de Sant Pau, on habitaven,

SANT PAU DE RIU-SEC. Foto LFL. 2007.

i totes les terres, en les quals es troba l'església i Can Borrell, una masia més modesta, situada al sud de l'església, molt a prop.

D'altra banda, per l'arqueologia sabem que els vestigis més antics són romans, d'una vil·la dels segles I aC. Just al lloc que ocupa l'absis va aflorar una estructura en forma de banquetta semicircular i una base rodona al mig, en la interpretació de les quals hi ha discrepàncies. D'una banda es creu que es tracta d'estructures visigòtiques, i de l'altra que corresponen a l'època romana.

SANT ISCLE I SANTA VICTÒRIA. La Salut. Foto: LFL. 2008.

Les últimes excavacions fetes a l'ermita de Sant Iscle i Santa Victòria han estat molt fructíferes i confirmen que al segle IX algunes persones habitaven allà o als verals, ja que s'han trobat algunes de les sitges d'emmagatzemar gra que utilitzaren i també els seus enterraments. De moment sembla que no han aparegut restes

de construccions d'aquesta època, però sí del segle X.

Es tracta d'una ermita rectangular, amb parets fetes de còdols i morter de calç de la qual encara en podem admirar, al mur sud, i dues finestres d'una esqueixada. Aquesta ermita s'edificà, justament, damunt dels mateixos fonaments i murs de la mansió romana on hi havia el mosaic del déu Neptú esmentat.

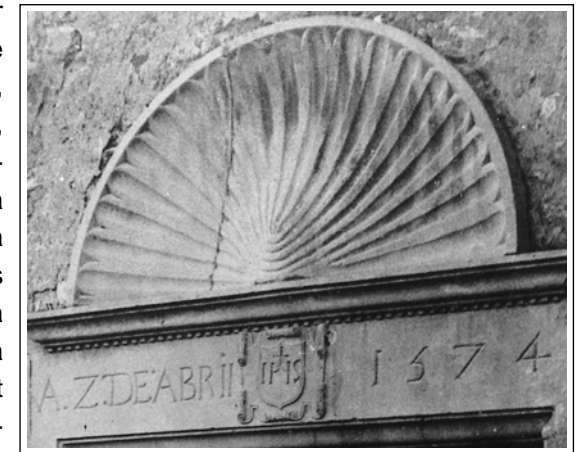
La reduïda església del segle X va ser ampliada durant l'època gòtica (segles XIII – XIV), es construí un nou absis rectangular i una nova façana a ponent al temps que s'adossà una altra construcció al sud, probablement la casa de l'ermità i sagristia. Posteriorment, en època barroca s'amplià de nou la nau per llevant i es varen obrir diferents portes al temps que s'elevaven els sostres, entre altres reformes.

Eren els temps (segle XVII) en què l'ermita és destinada, pels habitants de Sabadell, a lloc d'observació i quarantena dels sospitosos de patir la pesta i d'isolament dels afectats i així es converteix en un lloc de "salut". Segons la tradició, l'ermità, anant a cercar aigua a baix a la font (font de la Salut, a la riera de Canyameres) trobà una imatge de la Verge que col·locà dins l'ermita al costat dels dos sants. D'aquí vingué la popularitat i el nom de la Mare de Déu de la Font de la Salut, al voltant de la qual, des del 1697 ençà, s'apleguen els fidels en un concorregut aplec.

tació l'any 1993 es condicionà de nou l'edifici i quedà dividit en tres àmbits: l'església pròpiament dita (on s'instal·là el Servei General d'Informació de Muntanya), la part alta de la rectoria com a habitatge per als masovers i els baixos de la masoveria on té el taller una artesana. El conjunt és propietat de l'Ajuntament de Sabadell.

L'església de Sant Vicenç ha sofert, en el transcurs del temps, importants transformacions que n'han modificat sensiblement l'estructura. La primera construcció és dels segles XI-XII i correspon a un edifici de planta rectangular del qual no coneixem la forma de l'absis. D'aquest edifici romànic en queda, actualment, el mur de ponent, que suporta un campanar d'espadanya, (té una porta i una finestra d'una esqueixada) i el de la cara nord (amb una finestra de doble esqueixada, tapiada). La segona reforma (segles XIII i XIV), consistí en ampliar el mur de migdia, donant més amplada a la nau i també s'allargà i es construí, sembla, un absis quadrangular, amb volta apuntada. La resta de la nau anava coberta amb bigues de fusta que descansaven en dos arcs de diafragma. Posteriorment es reformà el portal de migdia on s'hi aplicà l'ornamentació renaixentista del mur de migdia que porta la data de construcció, 2 d'abril de 1574. Al mateix temps sembla que s'obrí la capella del mur oposat. És al segle XVIII quan es tornen a fer diverses reformes, s'allargà la nau i es construí darrere una sagristia, es construí una falsa volta, i s'obrí la capella de migdia.

Finalment cal esmentar que en les últimes obres de rehabilitació de l'any 1982, dirigides pel nostre consoci, l'arquitecte Josep M. Masagué es va reconstruir la coberta amb una estructura metàl·lica, un nou cor més petit que l'original i un pis a l'espai de la sagristia. Una reconstrucció feta amb molt d'encert, en la qual es distingeixen perfectament les parts noves de les velles.

SANT VICENÇ DE JONQUERES. Portal de migdia. Detall. Foto: Lluís Mas. 1934, aproximadament.

SANT NICOLAU

Capella situada a la serra de Sant Iscle, prop del riu, al Pla de Sant Nicolau, entre el sector nou del cementiri i Torre-romeu. Antigament es coneixia per Sant Feliu d'Arraona i era l'església parroquial del terme del castell d'Arraona, el mateix que més tard va ser el terme de Sabadell.

Quan sorgeix el poblet de Sabadell, amb el seu famós mercat, als parroquians se'ls fa difícil haver de fer els cerimonials religiosos a la parròquia de Sant Feliu d'Arraona, situada a l'altra banda del riu. El 1373 decideixen traslladar la parròquia al pla de Sabadell a una esglésiola que hi havia a tocar del mercat, a la qual també li van canviar el nom de Sant Salvador pel de Sant Feliu. (Avui encara el porta, Sant Feliu o Sant Fèlix). I de la mateixa manera que el nou nom va anar arrelant a Sabadell, també es va anar perdent a Sant Feliu d'Arraona, essent substituït pel de Sant Nicolau, sant al qual hi havia una capella dedicada i força devoció.

En parlar de Sant Nicolau cal tenir present que a l'indret on s'assenta s'hi ha trobat vestigis d'època romana i molt a prop, a la Salut, hi havia hagut la gran mansió romana d'Arraona, al costat de la via Augusta. Amb les excavacions que s'hi ha fet han aparegut restes que denoten la utilització de l'indret ja el segle V-VI. Al cementiri que hi havia a redós de l'església es localitzaren enterraments d'època visigòtica. Tot plegat fa pensar que poc o molt podia haver-hi una continuïtat d'establiments fins que arribem a l'època en que es va edificar la part més antiga de l'edifici actual. A Sant Nicolau, com a la majoria de les construccions romàniques del nostre terme, cal excavar la totalitat de l'extensió del monument per poder eliminar moltes de les incògnites que els historiadors tenen.

Sant Nicolau és un edifici petit compost d'un absis i un cos travesser, que formen un conjunt estrany. La majoria dels historiadors que l'han estudiat creuen que es tracta

SANT NICOLAU. Foto: LFL. 1996.

d'un edifici del qual només en coneixem una part, cosa evident si observem les seves parets actuals i fotografies anteriors a la consolidació del conjunt.

L'absis és de planta rectangular, amb volta de canó seguit on encara hi ha les empremtes de l'encanyissat amb què es recobrí el cindri per construir-la. Es calcula que data del segle IX-X. És il·luminat per dues finestres d'una sola esqueixada, una centrada al mur de l'est i l'altra al del sud. El cos travesser, respecte de l'absis, és força més alt, de planta rectangular i volta de canó seguit i es calcula que és del segle XI. Tant la porta de ponent, com bona part d'aquella façana és notori que no correspon a l'època de la construcció. A la façana nord hi ha una arcada tapiada. Té dues finestres en forma de creu, al mur que sobresurt de l'absis i una altra d'una sola esqueixada amb arc de mig punt a l'exterior, a la paret de migdia.

De les diferents hipòtesis que s'han fet de la capella, cal esmentar la que argumenta que podria tractar-se d'un edifici de la tipologia dels de transsepte elevat, donades les característiques de la nau transversal i que la nau estaria alineada amb l'absis.

A través de la documentació sabem que Sant Nicolau tenia un mas adossat a la cara nord, com a mínim entre els segles XV i XVIII, anomenat Mas Isern en uns moments i Mas de Sant Nicolau en altres. Efectivament això ha estat confirmat a les excavacions. L'any 1927 la va comprar l'Ajuntament de Sabadell i en continua essent el propietari.

SANT ISCLE I SANTA VICTÒRIA DE LA SALUT

Ermita situada a la Serra de Sant Iscle, al nord del casal de l'ermità (hostatgeria) del Santuari de la Salut de Sabadell. Es pot dir que tots els sabadellencs coneixen la Salut, però pocs saben, fins fa poc, que hi havia vestigis romànics.

Aquí hi hagué entre els segles I i IV, sobre un substrat ibèric, una vil·la romana potent, que combinava l'agricultura amb la indústria. Part d'aquesta vil·la l'havia ocupat una mansió senyorial que disposava de termes, amb un famós mosaic amb la representació del déu Neptú, dipositat al Museu d'Història de Sabadell on el podem admirar. Una vil·la romana, situada al costat de la via Augusta que enllaçava Cadis i Roma.